لە ساڵڕۆژی (٧٩) ساڵەی یادی فەرهوود و کۆمەڵکوژیی جوولەکەکان لە عێراقدا.. ڕێزا شوان

چەند سەد ساڵێک لە پێش مێژووی زاینیدا، ئیمپراتۆریەتی ئاشووری و ئیمپراتۆریەتی بابیلییەکان، هەریەکەیان بە جیا و یەک لە دوای یەک، لە چەند هێرشێکی گەورەدا پەلاماری وڵاتی جوولەکەکانیان دا، لەو شوێنەی کە لە ئێستادا (دەوڵەتی ئیسرائیل)ە، وڵاتەکەیان لێ داگیرکردن و ماڵەکانیشیان تاڵان کردن.. ژمارەیەکی زۆریشیان لە کوشتن، بە هەزاران خێزانی جوولەکەشیان، لە وڵاتی خۆیاندا سەرگەردان و دەربەدەر و ئاوارە کردن، ڕوویان لە گەلێ لە وڵاتانی جیهان کرد.. ژمارەیەکی جوولەکەی زۆریشیان بە یەخسیری و بە ماڵ و منداڵەوە هێنان بۆ کوردستان و بۆ عێراق.. لە هەموو ناوچەکانی کوردستان و لە ناوچەکانی عێراقیشدا نیشتەجێیان کردن.. ئەوەشیان لە قەدەغەکردن کە جارێکی تر بگەڕێنەوە بۆ زێد و وڵاتی خۆیان.

وەکو چۆن لە پێشا ئاشوورییەکان و بابیلییەکان، بە زۆر و بە یەخسیری جوولەکەکانیان هاورد بۆ کوردستان و بۆ عێراق.. کە لە (١٤/ یوونی/١٩٤٨) دا، (دەوڵەتی ئیسرائیل) ڕاگەیاندرا. عێراق و هەموو وڵاتە عەرەبییەکان، دوای ئەوەی کە هەموو ماڵ و سامانی جوولەکەکانیان تاڵانیکردن، کە بە ڕەنجی شان و بە کوێرەوەری پەیدایان کردبوون، ناسنامەکانیشیان هەڵوەشاندنەوە و کۆتاییان پێهێنان.. حکومەتی عێراق و هەموو حکومەتە عەرەبییەکان، بە زۆر و بە گیرفانی بەتاڵ و بە جانتایەکەوە، جوولەکەکانی وڵاتەکانیان، پەستانیانە نێو فڕۆکەوە و ناردیانەوە بۆ ئیسرائیل.

جوولەکەکانی کوردستان، کۆنترین کۆمەڵە جوولەکەن لە هەموو جیهاندا، لە دەرەوەی ئیسرائیل دا.. لە زۆر ڕووەوە جیاوازییان لەگەڵ جوولەکەکانی تری جیهاندا هەبوو. مێژووی بوونی جوولەکە لە کوردستاندا بو نزیکەی (٢٧٠٠) ساڵ دەگەڕێتەوە، لە ئەنجامی هێرشی ئاشوورییەکان بۆ سەر وڵاتی جوولەکەکان، بە هەزاران جوولەکەیان دەستگیرکردن و وەکو یەخسیری جەنگ هێنایانن بۆ کوردستان، تا نەتوانن بگەڕێنەوە بۆ زێد و نیشتمانی خۆیان.. بەڵام جوولەکەکانی عێراق بوونیان لەعێراقدا، دەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی (٢٦٠٠) ساڵ، لە

سەردەمی (بابیلییەکان) دا، هێڕشیان کردە سەر وڵاتی جوولەکەکان و
زیاتر له (٤٠) هەزار جوولەکەیان بە ماڵ و منداڵەوە وەکو یەخسیری
جەنگ، هێنانن بۆ عێراق و بە زۆری لە شاری (بابیل) دا نیشتەجێیان
کردن.
کاتێکیش کە ئیمپراتۆرییەتی ئاشووری لە ساڵی (٦١٢) ی پێش زایینیدا
لە لایەن سوپای (ئیمپراتۆریەتی میدیا)ی کورییەوە لە سەردەمی
(کەیخوسرەو) شا دا، بە هاوپەیمانی لەگەڵ (ئیمپراتۆرییەتی بابیلی)
دا، هێڕشیان کردە سەر شاری (نەینەوا) ی پایتەختی دەوڵەتی ئاشووری
و داگیریان کرد.. دەوڵەتی ئاشووری رووخا و کۆتایی بە دەسەڵاتیان
هات.. شاری نەینەوا و شاری کەرکووکیش لە ساڵی (٦١٤) پێش زایینی،
دوو شاربوون لە شارەکانی ئیمپراتۆریەتی میدیا کە پایتەختەکەیان
شاری (ئەکباتان) بوو لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا.. لە دواییدا
ناوەکەیان گۆڕی و بوو بە (هەمەدان).

کە لە ساڵی (١١٥٨) ی زایینیدا، مەغۆلییەکان بە سەرکردایی□تی
(هۆلاکۆ) شاری بەغدا و بەشێکی زۆری عێراقیان داگیرکرد،
مەغۆلییەکان رەشەکوژییەکی گەورە و خوێنێکی زۆری خەڵکی بەغدایان
رشت.. بە رادەیەک دەڵێن، هێندە خوێن رژایە ناو رووباری دیجلەوە،
ئاوەکەی سووربوو.. جوولەکەیەکی زۆریش لە نێو ئەو رەشەکوژییەدا
بوون. لە کۆتایی سەدەی چواردەمین و سەرەتای سەدەی پانگزەمیندا،
لە ترسی درێژەدان بە کوشتن و چەوساند□و□ لە لایەن
مەغولییەکانەوە.. بەشێکی زۆری جوولەکەکانی بەغدا و خوارووی عێراق
لە ترسان هەڵهاتن و روویان لە هەموو ناوچەکانی کوردستان کرد و
نیشتەجێ بوون و نەگەڕانەوە.

دێینە سەر کرۆکی سەرناوی باسەکەمان، دەربارەی (کارەساتی فەرهوود)
و تراژیدیای کۆمەڵکوژی جوولەکەکان، بە دڕندەترین شێوە لە شاری
بەغدا لە ساڵی (١٩٤١) دا.
ژمارە جوولەکەکان لە عێراقدا (مەبەستمان لە ناوهڕاست و لە
خوارووی عێراقە.. نەك کوردستان) پێش دەرکرد و ناردنەوەیان بۆ
ئیسرائیل، بە پێی سەرژمێری (١٩٤٧) لە عێراقدا، زیاتر لە (١٣٠)
هەزار جوولەکە بوون.. لە هەموو شارەکانی عێراقدا بوونیان هەبوو..
زۆرترینیان لە شاری (بەغدا) دەژیان.. لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا
رێژەی جوولەکەکان لە (٤٠%) ی ژمارەی دانیشوانی شاری بەغدا بوون.
لە دوای بەغداش، ژمارەیەکی زۆریان لە شاری (بەسرە) لە خوارووی
دەژیان.. لە ئێستادا، ژمارەی جوولەکەکان لە عێراقدا لە (١%)
کەمترن. ئەمەش ژمارەیەکی زۆر کەمە. ناشوێرن بە ئاشکرا بڵێن ئێمە

جوولەکەین، ناشوەرن هیچ بەنە و جەژن و ریوەسمەکی ئاینیان ئەنجام بدەن. بەڵام لە باشووری کوردستاندا، لەم ئێستادا نزیکەی شەش هەزار جوولەکە هەن.. بە فەرمی و بە ئازادی جەژن و ڕێوەسمی ئاینی خۆیان دەکەن.. نوێنەریشیان لە وەزارەتی ئەوقافی کوردستان دا هەیە.

جوولەکەکانی عێراق، زۆر بەوەی بوون و زیانیان بە هیچ کەس نەبوو. ڕۆڵێکی گەورە و گرنگیان هەبوو لە بنیادنانی عێراق و لە پێشکەوتنیدا.. چونکە چینێکی خوێندەوار و ڕۆشنبیر و داهێنەر بوون.. کەسایەتییەکی زۆریان لە بواری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و هونەری و ئەدەبی لە هەڵکەوت.. کارتێکردنێکی زۆریان لەسەر گەشەکردن و پێشکەوتنی بواری ئەدەبی و ڕۆشنبیری و هونەری و کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی عێراقدا هەبوو.. بە دەیان هونەرمەند و نووسەر و ڕۆشنبیری و زانای ناسراوی عێراق، قوتابی وشاگردی مامۆستایان و هونەرمەندان و زانایان و ڕۆشنبیرانی جوولەکەکان بوون.. بۆ یەکەمین جاریش لە سەدەی نۆزدەمیندا، لە ساڵی (١٨٦٣) دا (موسا بارۆخ مزراحی)ی جوولەکە، یەکەمین چاپخانەی بۆ بەغدا هێنا. یەکەمین ڕۆژنامەشیان بە ناوی (هادوفیر) واتا (دوێنەر) کە بە زمانی عیبری بوو هەر لەو چاپخانەیەدا چاپیان دەکرد و بڵاویان دەکردەوە.. چەندین پەرتووکێکیشیان هەر بە زمانی عیبری چاپکرد و بڵاویان کردەوە.

جوولەکەکان و کوردانی فەیلی، بڕبڕەپشتی ئابووری عێراق بوون.. خاوەنی گەورەترین دوکان و کۆگا و بازاڕی بازرگانی و هاوردن و فرۆشتن بوون، وەکو بازاڕی (شۆڕیجە) و بازایی (جەمیلە) لە بەغدا.. خاوەنی زەوین و ئەقڵییەتێکی بازرگانی بوون.. بۆیە لە سەردەمی ڕژێمی بەعسی ڕەگەزپەرستدا، لە (٢٤/٧/١٩٩٢) دا، بە بڕیاری دیکتاتۆر سەدام حوسەین، زیاتر لە (٤٢) گەورە بازرگانی بەغدایان گرت و لە سێدارەیان دان، بەشێک لەو بازرگانانە کوردی فەیلی بوون.. هەندێک لە سێدارەدراوەکان بازرگانیش نەبوون، کریکار و کۆڵهەڵگر و فەرمانبەر بوون لەو شوێنە بازرگانییانە، ئەوانیش لەگەڵ بازرگانەکاندا لە سێدارە دران.. ئەمەیە (یاسای دارستان). بازرگانەکانیش هیچ تاوانێکیان نەبوو، هەر ئەو ڕۆژەی گرتیانیان بە سبەینەکەی لە سێدارە دران.. چی سامان و ماڵ و پارەیەکیان هەبوو دەستیان بە سەریاندا گرتن.. مەبەستی سەدامیش سەروەت و سامانەکانیان بوو.. چەند بوختانێکیان بۆ لە سێدارەدانیان بە هەڵبەستن.

کارەساتی (فەرهوود): وشەی فەرهوود لە ناو عەرەبەکانی عێراقدا، لە کۆنەوە باو و بڵاو بوو. وشەی فەرهوود لە زمانی کوردی دا،

بەرانبەر بە وشەی (تاڵانیکردن) ە، یا دزین و بردن و داگیرکردنی ماڵ و سامانی خەڵکی بە ئاشکرا و بەبێ شەرم دێت.. ئەم کارە ناشیرین و قێزەوەنەش، لە سەردەمی خەلیفەکانی راشیدینەوە، بووە بە بەماوە و بەشێکی رەسەن لە ئایدۆلۆژیا و لە کولتووری بەگەنی عەرەب و ئیسلام، کە بە ناوی دەستکەوتەکانی جەنگەوە (غنائم الحرب)، تاڵان کردن و دزینی ماڵ و سامانی گەلانی تریان حەڵاڵ کردووە.. عەرەبی موسوڵمان، تا ئەمڕۆش بێ شەرمانە درێژە بەم کارە قێزەوەنەیان دەدەن، یا بە تاوانەیان دەدەن و بەڵکو شانازیشی پێوە دەکەن..
گەلی کوردمان، لە کۆن و لەم سەردەمە نزیکەشدا، گەورەترین قوربانیی ئەم ئایدۆلۆژییە بەگەنەی عەرەبن.. چەندین جار لە لایەن نەوەکانی خەلیفەکانەوە ماڵ و رەنج و سامانی کوردیان تاڵان کردووە. بۆیە زۆر لە گەلانی جیهان بەبێ رێزی و بە چاوێکی سووکەوە لەم ئایدۆلۆژییە بەگەنەی عەرەب دەڕوانن.. کە بووە بە پەڵەیەکی رەشی قێزەوەن و شەرمەزاری و بەیان و لەیان نابێتەوە.. بە (عەلی بابا) واتە بە (دز) ناویان دەبەن.
لە ساڵی (١٩٤١) دا، لە ئەنجامی رووخانی حکومەتەکەی (رەشید عالی گەیلانی) و راکردنی بۆ ئێران، لەگەڵ راکردنی چوار ئەفسەری سەرهەنگی سوپای عێراقیش بە سەرۆکایەتی سەرهەنگ (سەڵاحەدین سەباغ) کە هەرچواریان لە شۆڕشەکەی رەشید عالی گەیلانی دا بەشدارییان کرد.. سەرهەنگەکانیش ئەمانە بوون (فەهمی سەعید، کامیل شبیب، مەحمود سەلمان، یونس سەبعاوی) کە گەڕانەوە بۆ عێراق، هەموویان لە سێدارە دران.. ئەمانە بەوەش تاوانبار کرابوون، گوایە هەڵگری بیرۆکەی نازییەتن و (نازی عەرەبی) بوون. حکومەت نەما و بۆشاییەک کەوتە دەسەڵاتەوە.. دوای ئەوەش کە سوپای عێراق لە شەڕی رووبەڕووبوونەوەی سوپای بەریتانیا، لە شاری (الحبانیه) شکان و بەرەو ناو شاری بەغدا هەڵهاتن.. شا (فەیسەڵی دووەم) ی شای عێراق و خاڵەی راسپێراوی (عەبدولئیلاه) و (نوری سەعید) یش، لە بەغدا هەڵهاتبوون. وەکو دەڵێن: شار بێ خاوەن بوو.
جوولەکەکان رۆژی یەکشەمەی رێکەوتی (١/ یوونی/١٩٤١) جەژنی (شەفەئوت) یا جەژنی رۆژی دابەزینی تەورات بۆ جوولەکەکان بوو، بەم بۆنەیەوە خۆیان گۆڕیبوون و لە گەرمەی خۆشی و ئاهانگێراندا بوون.. گەنجەکانیان سەردانی پەرستگایەکیان کرد لە نزیک (فڕۆکەخانەی موسەنای شارستانی). عەسری ئەو رۆژەش شا فەیسەڵی دووەم و عەبدولئیلاهی خاڵی و نووری سەعیدیش بە فڕۆکە گەڕانەوە بۆ بەغدا، کۆمەڵێکی لاوی جوولەکەکان پێیان خۆشبوو و چوون بۆ فڕۆکەخانە بۆ پێشوازی شا فەیسەڵی دووەم. کاتژمێری سێی دوای نیوەڕۆ بوو.. لە ناو فڕۆکەخانەدا، دەمەقاڵەییەک لە نێوان سەربازە پاسەوانەکان و

ئەو لاوە جوولەکانەدا رووی دا.. سەربازەکانی عێراق، داخی دەیان و خەم و شەرمەزاری هەڵهاتنیان لە بەردەم سوپای بەریتانیادا، وای لێکردن کە بە ناڕەوا پەلاماری ئەو لاوە جوولەکە بێتاوانانە بدەن و داخی شکان و شەرمەزرییان بە ئەوان بڕێژن.. بە شێوەیەکی زۆر دڕندانە، بە حەربە و بە تەقەلێکردن دوو لاوی جوولەکەیان کوشت و حەڤدەشیان لێ بریندار کردن.. هەر لەو ڕۆژەدا لەسەر پردی (مەئموون) یش دیسان ئۆردوویەکی تری سوپای هەڵهاتووی عێراق لە شەڕەکانی ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای بەریتانیا لە حەبانیەدا، ئیرەییان بە جوولەکەکان برد، کە جلوبەرگی جوانیان لە بەربوون و لە جەژن و شادی و خۆشیدابوون.. ئەوانیش بە حەربە و بە تەقەلێکردن چەند لاوێکی تری جوولەکەیان کوشت و چەندین لاویشیان لێ بریندار کردن.. شەڕ گەورەتر بۆوە.. ژمارەیەکی زۆری سوپا و پۆلیس و عەرەبی خەڵکی بەغدا، لە پیاوان و لە ژنان، لەگەڵ عەرەبە بەدووەکانی دەوری بەغدا، بە تفەنگ و خەنجەر و شمشێر و چەقۆ و تەور و تەڵاو و کوتەکەوە، لە هەموو کۆڵان و گەڕەکەکاندا، وەکو گورگی هار، بە شێوەیەکی دڕندانە، پەلاماری جوولەکەکانیان دا.. ڕۆژی جەژنیان لێ تاڵ کردن و بوو بە ڕۆژی دۆزەخ و مەرگ و ماتەمینیان.. زۆر بە بێزەییانە، کەوتنە کوشتن و سەربڕین و فەرهوودکرن (تاڵانیکردن) و دزی و دەسترێژیکردنە سەر کچان و ژنانی جوولەکەکان.. [illegible] و هاواری جوولەکەکان دەگەیشتە حەلحەلەی ئاسمان.. زۆریان لێکوشتن و سەربڕین، تەنانەت منداڵی ناو لانکیشیان سەربڕی، سکی ژنانی دووگیانیان هەڵدەدڕی.. بە بەرچاوی مێرد و برا و کوڕەوە، زۆر نامەردانە پەلاماری بە سەدان ژن و کچی جوولەکەیان دان و لاقەیان کردن، پەلاماری قوتابخانەیەکی ئامادەیی کچانیان دا و دەسترێژیان بە سەر کچە جوولەکەکان کرد و لاقەیان کردن، تەنانەت کچی بچکۆلەی هەشت ساڵانیشیان لاقەکرد.. بەڵکو کارێکی قێزەوەنی تریشیان ئەنجامدا، ئەندامانی زاوزێی نێرینە و مێینەی منداڵە جوولەکەکانیشیان دەسووتاند.. چیش ماڵ و سامان و پارە و خشڵ و زێڕی جوولەکە هەبوو، هەموویان فەرهوود کردن، لە دوایشدا ئاگریان بە خانووەکانیانەوە دەنا و دەیان سووتاندن.. بە درێژایی دوو ڕۆژ و دوو شەو، واتە لە (١ـ ٢/ یوونی/ ١٩٤١) دا، دزی و فەرهوودکردن و کوشتن و سەربڕین و سووتاندن و دەستدرێژیکردنە سەر ژنانی جوولەکە درێژەیان هەبوو.. تاڵانیکەران تا دەهات زیاتر دەبوون.. پەلاماری دوکان و گەنجینە و کۆگاکانی جوولەکەکانیان دا چی هەبوون تێیاندا، هەموویان تاڵان کردن و دزییان، لە دوایشدا سووتاندیان.. سوپا و پۆلیسی بەغداش، شان بە شانی دز و تاڵانیکەران، ئەوانیش بەشداربوون لە دزی و لە تاڵانیکردنی ماڵ و

لە دوکانەکانی جوولەکەکان، عەرەب خۆیان وتەیەکیان هەیە دەڵێن (حامیهم، حارمیهم) واتە (پاسەوانەکانیان.. دزەکانیان) دزەکان و فەرهوودکەرانی عەرەبە ئیسلامییەکان، لەگەڵ خۆشی و هەستە و هەڵبەزینەوەدا، ئەم دروشمەیان دەوت:
(الله اشحلوا الفرهود، یا اسلام.. یاریت یعود کل سنة وکل عام) واتە (ئەڵڵاه چەند خۆشە تاڵانیکردن، ئەی ئیسلام.. خۆزگە هەموو ساڵێک دەگەڕایەوە) یا بە هەستەوە دەیان ووت (حلو الفرهود.. کون یصیر یومیة) واتە تاڵانیکردن خۆشە گەر ببێتە رۆژانە.
تەنانەت ئەو هاوسێ عەربە ئیسلامانەش کە چەندین ساڵ لەگەڵ ماڵەکان و دووکانەدارە جوولەکەکاندا، هاوسێ و دەرگا بە دەرگاوە بوون و لە منداڵییەوە پێکەوە گەورە ببوون، نمەکی ماڵە جوولەکانیان کردبوون.. کەچی زۆر بە ئەمەک دەرچوون و ئەوانیش ماڵە جوولەکە هاوسێکانیان تاڵان کردن و پەلاماری کچان و ژنانیان دان و لاقەیان کردن.
لە رۆژی یەکەمی کارەساتەکەوە، سوپای بەریتانیا لە دەوری شاری بەغدا بوون.. بەڵام لە بەریتانیاوە فەرمانیان پێکرابوو، کە نەچنە ناو شاری بەغداوە و بەلایەن بن.. کاریش گەیشتە ئەوەی کە فەرهوودکەران، چەند دووکانەکی ئیسلامەکانیشیان شکاند و تاڵانیان کردن.. لە سێیەمین رۆژدا، باری نائاسایی راگەیەندرا و قەدەغەی هاتوچۆش لە بەغدا کرا. سوپای بەریتانیاش هاتە ناو شاری بەغدا هێزەکانیان بە شەقامەکاندا بڵاوکردنەوە. هێزێکی پۆلیسی عێراقیش، ئەوانیش لە چەند شەقام و گەڕەکێکی بەغدا بڵاوبوونەوە. توانیان کونترۆڵی بارودۆخەکە بکەن.. بەڵام لە دوای چی؟! وەکو عەرەب خۆیان دەڵێن: (بعد خراب البصره) واتە لە دوای کاولکردنی بەسرە.

ئەمەیە نامەردی و بێڕەوشتی عەرەبی ئیسلامی.. کە دزی و تاڵانیکردن و دەسترێژکردن، بوونە بە بەشێک لە کولتوور و لە ژیانیان.. فەرهوود و کۆمەڵکوژی جوولەکەکان بە پێی هەژماردنی فەرمی و گەواهی کەسانێکی جوولەکەکان، کە منداڵ بوون و لەو کارەساتەدا رزگاریان بووە، بەپێی هەندێ گەواهی خەڵکی شاری بەغداش، کە بە چاوی خۆیان لەو دوو رۆژ و دوو شەوەدا، کارەساتەکەیان بینیوە، بە داتا باسی زیانەکانی جوولەکەکان دەکەن لە کارەساتی فەرهوودا، کە (٢٠٠) کوژران، (٢٤٠٠) بریندار بوون، (٩٥٠) ماڵ تاڵان کران و سووتێنران و وێران کران (٥٨٦) دووکان و گەنجینە تاڵان کران و سووتێنران، دەسترێژیش کرایە سەر زیاتر لە (٩٣) ژنان و کچان و لاقەیان کردن.. لەگەڵ تاڵانکردن و سوتاندنی پەرستگای جوولەکەکان لە بەغدا.
کە لە رۆژی (١٤/ یوونی/١٩٤٨) دا، جوولەکەکان (دەوڵەتی ئیسرائیل)

یان راگەیاند، سوپاکانی عەرەبیش لە شەڕەی رووبەڕووبوونەوەی سوپای ئیسرائیلدا خۆیان نەگرت و شکان، سوپای عێراقیش بە شەرمەزارییەوە گەڕایەوە بۆ عێراق. هەندەی تر حکومەت و عەرەبەکان و ئیسلامەکانی عێراق، رق و قینیان لە جوولەکەکان دەبۆوە و کێچەڵیان پێیان دەکرد و بە چاوێکی سووکەوە لێیانیان دەڕوانین.

(فەرهوود) و کۆمەڵکوژی، جوولەکەکانی عێراقی تۆقاند و برین و کەسەرێکی قووڵی خستە دەروونیانەوە.. هەستیان بە ئاسوودەیی و بە دڵنیایش ناکرد و هیچ متمانە و بڕوایەکیشیان بە حکومەتی عێراق و بە عەرەبی عێراق نەما.. ترسی ئەوەشیان هەبوو کە کارەساتی فەرهوود و کۆمەڵکوژییان دووبارە ببێتەوە.. رەنجی ساڵەهای ساڵیشیان دزین بە تاڵانی بردیان.. حکومەت قەرەبووی زیانەکانیشیانی بۆ نەکردنەوە. هاتنە سەر ساجی عەلی.. ئەم بەسەرهاتەیان، بووە هۆی ئەوەی کە خێرا کۆچ بۆ ئیسرائیل بکەن.
دوایش سەرۆک وەزیرانی عێراق (تۆفیق ئەلسویدی) لە ساڵی (١٩٥٠) دا، بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی (رەگەزنامەی عێراقی) ی جوولەکەکانی عێراقی دەرکرد، هەرچیش ماڵ و موڵکیشیان هەبوو، گۆستراوە و نەگواستراوە، حکومەتی عێراق دەستی بە سەردا گرتن و لێیانی داگیرکردن.. جوولەکەکانی عێراق دوو جار فەرهوود کران. جاری یەکەم خەڵکی بەغدا فەرهوودی کردن.. جاری دووەمیش حکومەتی عێراق فەرهوودی کردن.. حکومەتی عێراق بڕیاری ئەوەشیان دا، کە لە ماوەی مانگێکدا، پێویستە جوولەکەکان رەگەزنامە عێراقییەکانیان بدەن بە حکومەت و ئامادەبن، تا رۆژانە بە فڕۆکە ڕەوانەی ئیسرائیلیان بکەن.

کارەساتی فەرهوود، نە یەکەمین و نە دوایەمین، کاری نامەردی و قێزەوەنی عەرەب و ئیسلام نەبووە و نییە.. فەرهوود، بەراورد بە کومەڵکوژی کورد لە (ئەنفال) ی بەدناو و بە کیمیابارانی کوردستان و کۆمەڵکوژی برا ئێزیدییەکانمان و دەسترێژی کردنە ژنان و کچانیان و فرۆشتنیان وەکو کۆیلە و دەستکەوتی جەنگ و کەرەستەیەکی بازرگانی.. ئەو هەموو کوشتن کارەساتانەش کە لە سەردەمی خەلیفەکانیانەوە، تا ئەمڕۆ بەسەر کوردیان هێناون و دەهێنن.. فەرهوود لە چاوی ئەمانەوە کارەساتێکی زۆر بچووکە.
سەدام حوسێنی گەڵبەگەڵیش، کە جێگری سەرۆک کۆماری عێراق بوو، لە رۆژی دوو شەممەی رێکەوتی (٢٧/ یانوار/١٩٦٩) دا، بە توومەتی هەڵبەستراوی سیخوڕیکردن بۆ ئیسرائیل (١٣) لە جولەکەکانی عێراقی لە سێدارە دان، کە لە نێوانیاندا (عەزرا ناجی زەڵخا)ی تێدا بوو،

کە گەورە بازرگانێکی جوولەکە بوو لە شاری بەسرە، دەستیشیان گرت بەسەر هەموو پارە و سامانەکیاندا. لە گۆڕەپانێکی بەغدا و بەسەرەشدا لاشەکانیان هەڵواسین.. ژنانی عەرەب بە دەوری گۆڕەپانەکەدا، وەستابوون و هەلهەلەیان لێدەدا. هەموویان بە تاوان بوون، تاوانیان تەنها ئەوەبوو کە جوولەکە بوون و دارابوون.

یەکەمین کاروانی ناردنەوەی جوولەکەکان بە فرۆکە لە عێراقەوە بۆ ئیسرائیل لە رۆژی (٦/مایۆ/١٩٥٠) دا بوو، تا (٥ی/یوونی/١٩٥١)، لە ماوەی (١٤) مانگدا، هەموو ئەو جوولەکانەی، ناویان نووسیبوون، کە ژمارەیان (١٢٠) هەزار جوولەکە بوون، بەجگە لەو ژمارەیەی کە لە رێی کوردستان و لە رێی ئێرانەوە گەڕانەوە بۆ ئیسرائیل.. تێکڕا نزیکەی (١٥٠) هەزار جوولەکە لە عێراق و کوردستانەوە، گەڕانەوە بۆ ئیسرائیل.

هەر جوولەکەیەک بۆی هەبوو تەنیا (٢٥) دیناری عێراقی و یەک جانتای جلوبەرگ لەگەڵ خۆیدا ببات.. لەوە زیاتریان بۆ نەبوو.

لە وڵاتانی عەرەبیشدا زیاتر لە (٨٠٠) هەزار جوولەکە هەبوون، دۆخ و ژیانی ئەوانیش لە ژیانی جوولەکەکانی عێراق باشتر نەبوون.. ئەوانیش ناردیانەوە بۆ ئیسرائیل.

هەموو ساڵێک جوولەکەکان بە گشتی و جوولەکەکانی عێراق بە تایبەتی لە ئیسرائیل و وڵاتانی تردا، لە رۆژی (١/ یوونی) دا، بە غەمگینی و ماتەمینییەوە، یادی رۆژە رەشی (تراژیدیای فەرهوود) دەکەنەوە، کە بە (هۆڵۆکۆستی لە بیرکراو) یش ناوی دەبەن. ئەو جوولەکانەی کە لەو ساڵەدا منداڵ بوون و لەو کارەساتە رزگاریان بوو، بەشێکیان ماون و لە ژیاندان.. هەندێکیان باوک و برا و دایکیان لەو کارەساتەدا کوشتیانیان، بە فرمێسک و بە قوڕگی پڕ لە گریانەوە چیرۆکە تراژیدییەکانی کارەساتی فەرهوود بە نەوەکانیان دەگێڕنەوە.. تا ئێستاش چەندین باس و پەرتووک و لێکۆڵینەوە دەربارەی فەرهوودی جوولەکەکانی عێراق نووسراون و چاپکراون.. هەندێ لە نووسەرانی ئەو پەرتووکانە، خودی خۆیان لە فەرهوود رزگاریان بووە.. راستی کارەساتەکانیان بە چاوی خۆیان بینیون.. راستگۆیانە باس و چیرۆکەکانیان نووسیون.. بەڵام گەر بەتوو ئەو نووسینانە بخوێنینەوە، کە عەرەبە شۆڤێنی و رەگەزپەرستەکان نووسیویانن، دەبینین کە راستیی کارەساتی فەرهوودیان چەواشە کردوون، زۆر لە زیانەکان و لە ژمارەی کوژراوان و برینداربووانی جوولەکەکانیان کەم کردوونەتەوە، بە رووداوێکی بچووک و ئاسایی دەزانن.

عێراق بە کۆچکردنی جوولەکەکان، گرنگترین پێکهاتەیان لە دەست دا، کە گەورەترین رۆڵیان هەبوو لە هەموو بوارەکانی ژیاندا.. هەمیشە

دەستپێشخەربوون لە داهێنانی کاری هونەری و ئەدەبی و رۆشنبیری دا.. ئیستا رۆشنبیرانی عێراق، لەو ستەمە گەورەیەی کە لە جوولەکەکانی عێراق کرا بە ئاگاهاتوون.. ئێستا هەست بە گرنگی رۆڵیان دەکەن.. دەزانن کە جوولەکەکان چاکە و پیاوەتییەکی زۆریان بە سەریانەوە هەیە. بەڵام عێراقییەکان و حکومەت بە نامەردی پاداشتی دڵسۆزی و پیاوەتیان دانەوە.
شایەنی باسیشە، کەجوولەکەکانی کوردستان لە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا هەبوون. بە پێچەوانەی جوولەکەکانی عێراق و وڵاتانی عەرەبییەوە، جوولەکەکانی کوردستان، زۆر ئاسوودە و کامەران شادبوون و بە دڵنیایی و ئاشتی و شادی و خۆشییەوە دەژیان. زوو تێکەڵی کۆمەڵگای کوردیمان بوون، زووش فێری زمانی کوردی بوون، زۆر و بە ئاسانیش داب و نەریت و کولتووری کوردییان وەرگرت. بەپێی ناوچەکانی کوردستانیش ژنان و پیاوانیان جلوبەرگی کوردییان لەبەردەکرد.. بە ئەوپەڕی ئازادیشەوە رێوڕەسمی ئاینی و جەژنەکانی خۆیان دەکرد.. هەندێ تێکەڵ بە داب و نەریتی کورد ببوون، لەگەڵ کورد دا لێکناکرانەوە.. تەنانەت ژن و ژنخوازی و خزمایەتیش کەوتە نێوانیانەوە. جوولەکەکانی کوردستان زۆر ئیشکەر و چالاک بوون.. هەموو ئیشێکیان دەکرد.. گەر لە بەردی رەقیش بوایە، نانی خۆیان پەیدا و خۆیان دەژیان.. گەر بە فشار و بە زۆر ناردنەوەیان لە لایەن حکومەتی عێراقەوە نەبووایە.. هەرگیز جوولەکەکان کوردستانیان بەجێ ناهێشت و ناچوونەوە بۆ ئیسرائیل.. ژمارە جوولەکەکانی باشووری کوردستان لە نێوان (٣٥-٤٠) هەزار جوولەکە دەبوون.. لە هەموو کوردستانیشدا، ژمارەیان لە (١٢٥) هەزار جوولەکە زیاتر دەبوون.. لە ئەمڕۆدا، ژمارەی کوردە جوولەکەکان، لە ئیسرائیل دا، لە (٢٥٠) هەزار کوردی جوولەکە نزیک بوونەتەوە، تا ئەمرۆش سۆز و رێز و دڵسۆزی و خۆشەویستییان بۆ کورد و کوردستان کاڵنەبوونەتەوە.. لە جەژنی نەورۆزدا، بە جلوبەرگی رەنگاوڕەنگی کوردییەوە، ئاهەنگی نەورۆز دەگێڕن.. جار و باریش بە شێوازی کوردەواری، بە دەهۆڵ و زوڕناوە، بووکیان دەگوازنەوە.. خواردنی کوردیش درووست دەکەن.. شایی و هەڵپەڕکێ کوردی دەکەن و گۆرانی کوردی دەڵێن. گەلێ کەسایەتی ناودار و ناسراو و نووسەر و هونەرمەند و گۆرانیبێژ و فەرمانبەر و کاربەدەستی باڵا و خاوەن بڕوانامەی دکتۆرا و پرۆفیسۆریان ڵێ هەڵکەوتوون.. بۆ نموونە، وەزیری بەرگری پێشووی ئیسرائیل (ئیسحاق مەردیخای) جوولەکەیەک بوو لە جوولەکەکانی قەزای (ئاکری) ی سەر بە پارێزگای دهۆک لە باشووری کوردستان.

یەکەمین کەس لە دانێشتوان (لە راستەوە بۆ چەپ) ئیبراهیم کوەیتی دوومین کەس (راوەستاو) ساڵح کوەیتی کە هەردووکیان بران و جوولەکەن.. بەناوبانگترین موزیکژەن و ئاوازدانەری عەراقی بوون. لە ناوەڕاستیش مەقامخوێن محەمەد گوبانچی کە خۆی بە قوتابی مامۆستای مەقامبیژی کوردمان (عەلی مەردان) دەزانی.

وێنەی مەلیکی عەراق (فەیسەڵی یەکەم) لە ناوەڕاست کۆمەڵێک لە کەسایەتییە جوولەکەکانی بەغدا.

وێنەی کوردە جوولەکەکانی شاری هەولێر(١٩٣٥) دا

کوردە جوولەکەکانی ئیسرائیل بە جلوبەرگی کوردییەوە

ڕەزا شوان

نەرویج: ٢٨/ مای/٢٠٢٠

(*) سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتوون:
١ـ ل□ي الشقاقى.. فرهود اليهود.. موقع الزمان. ٢٠١٧
٢ـ موقع ايلاف.. احداث مذبحة الفرهود في بغداد. ٢٠١١
٣ـ نسيم قزاز.. الفرهود الثاني في العراق.. موقع المعرفة.
٤ـ شبكة الموقف العراقي.. يهود العراق في اسرائيل.. الفرهود ليس كل الحكاية.
(تعرضنا لحرق الاعضاء التناسلية)
٥ـ توفيق ابو شمر.. الفرهود وما ادراک ما الفرهود! موقع الرأي العام.. ٢٠١٨
٦ـ محمد جلاء ادريس.. يهود العراق والتعايش العربي اليهودي.. موقع الجزيرة.
٧ـ الامبراطورية البابلية الثانية.. موقع المعرفة.
٨ـ العراق في التأريخ.. الامبراطورية الآشورية.
٩ـ اعدام اليهود في بغدار.. دنا الوطن.
١٠ـ چەند سايتێکى تر.